

Németh János magyarországi nyomdászattörténete, a Memoria typographiarum (1818)

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella

A külföldi és a hazai nyomdászattörténet-írás kezdetei

A külföldi szakirodalomban a nyomdászattörténeti írások tulajdonképpen a 16–17. század fordulójától jelentek meg, de a téma tudományos feldolgozásának igénye a nyomdászat feltalálásának 200. évfordulója kapcsán vetődött fel komolyabban. Ekkorra már elegendő idő telt el ahhoz, hogy a legkorábbi nyomtatványokat és az azokat előállító tipográfiákat kellő történelmi távlatból lehessen szemlélni nem utolsósorban azért is, mert a 17. század derekának kiadványai már nagyon sok tekintetben eltérőek voltak az ősnymtatványoktól. 1640-ben a lipcei nyomdásztársaság hívta fel a jelentős német városokban dolgozó kollégák figyelmét a közelgő jeles jubileumra – 1540-ben még csak a wittenbergi

officinákban emlékeztek meg Gutenberg neve napján a nagy eseményről – és az ünnepi rendezvények megszervezése mellett alkalom kínálkozott vonatkozó tudományos könyvek közzétételére is. Strassburgban még ebben az esztendőben napvilágot látott feltételezhetően *Johann Adam Schragius* tollából egy tipográfia-történeti munka, a *Historia typographiae*. Szintén 1640-ben határozottatott el, hogy össze kellene állítani az első nyomtatványok jegyzékét. Ettől kezdve a külhoni szakirodalom folyamatosan gyarapodott történeti munkákkal, illetve különféle elrendezésű és rendeltetésű könyvjegyzékekkel.

A mohácsi vész után három részre szakadt Magyarország azonban a 17. század derekán nem csupán a nyomdászat volt még fejletlenebb, mint Európa szerencsésebb, nyugati felében, de a pezsgő tudományos élet feltételei sem voltak adottak.

Az első teljes magyar nyomdászattörténetünket Pápai Páriz Ferenc adta közre 1702-ben Kolozsvárott *Életnek könyve, mellybe béíratott példás emlékezetre méltó neve a nemzetes, tiszteletes, tudós M. Tótfalusi Kis Miklós uramnak* címen. Az opusz több szempontból is kuriózum. Érdekességét egyrészt az adja, hogy verses formában íródott: 78 strófa foglalja össze a nyomdászat egyetemes történetét néhol meglehetősen vázlatosan, illetve tárgyi tévedésekkel tarkítottan. Mindazonáltal a poéma nagy része a nem sokkal korábban meghalt tragikus sorsú tudós Biblia-kiadónak és a 17. században egyedüli jelentős magyar betűmetszőnek, Tótfalusi Kis Miklósnak állít emléket. A mű utóéletével kapcsolatban az is figyelemre méltó, hogy mára már sem a kézirat nincs meg, sem pedig az 1702-es első edícióból nem áll rendelkezésre példány. Az *Életnek* könyvét Bod Péter tette közzé jegyzetekkel kiegészítve 1767-ben Nagyszebenben – aki úgy a kéziratot, mind pedig a nyomtatott változatot látta –: *Erdélyi Féniks. Tótfalusi Kis Miklós avagy Profes. Pápai P. Ferentznek a könyvnyomtatás mesterségének találásáról, és folytatásáról, a Tótfalusi Kis Miklós emlékeztére írott versei. Mellyeket mint az magyar-oroszági és erdélyi könyvnyomtató műhelyjekre, és könyvnyomtatókra; mind nevezetesen a Tótfalusi Kis Miklós életére s jó emlékeztére tartozó szükséges és emlékezetes dolgokkal bővítvén világ eleibe ujabban ki-botsátani kívánt F. Tsernátoni Bod Péter.*¹

A magyarországi tudományos igényű nyomdászattörténetírás sokszor a tipográfia történetét nem önálló kutatás tárgyának tekintette, hanem a hazai művelődéstörténet szerves egységként kezelte, ennek megfelelően több olyan mű született e témában, amelyeket sokkal inkább a historia litteraria tárgykörébe lehetne sorolni. A korai, 18. századi források közül azonban több csak kéziratban maradt fenn, sőt olyanok szintén születtek, amelyek időközben elvesztek és csupán irodalmi, bibliográfiai utalások bizonyítják egykori létüket.²

A 18. század utolsó évtizedeiben azonban a hazai szakirodalom számára a kéziratok forrásokon és

a nem túl nagy számú nyomtatott köteten túl új publikációs lehetőség teremtődött meg: megjelentek az általános tudományos folyóiratok. Így a nyomdászattörténet területén szintén számos tanulmány, nyomdajegyzék látott napvilágot például az *Allergnädigst-Privilegierte Anzeigenben, a Zeitschrift von und für Ungern, az Ungrisches Magazin vagy a Siebenbürgische Quartalschrift* című periodikumokban. A 19. században a német kiadványok mellett hamarosan magyar nyelvű lapok is indultak, jelen szempontból legfontosabbként *Trattner János Tamás* folyóiratát, a *Tudományos Gyűjteményt* (1817–1841) kell külön kiemelni, amelyben már rögtön az indulás évében több vonatkozó cikk látott napvilágot: Boldogréti Vig László álnéven *Horvát István* egyetemi tanár³ tette közzé *Néhány Magyar és Erdély országi születésű külföldi könyvnyomtatókról a XV-dik században*⁴ című írását. Szintén az ő tollából származik a *Magyar országi könyvárosok. A XV-dik század végéből és a XVI-dik század kezdetéből*⁵ elnevezésű opusz. Maga a lap kiadója is jegyzett egy dolgozatot a hazai nyomdákkal kapcsolatban, igaz nem történeti vonatkozásút, de a teljesség kedvéért illendő mégis megemlíteni: *Trattner János Tamás: Magyar országi könyvnyomtató műhelyek 1817-dikbeli állapotjuk*⁶. Szintén a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg 1817-ben *Németh János* (1778–1848) első nyomdászattörténeti publikációi: *Az első könyvnyomtató-műhelyről Magyarországon a Mohácsi-veszedelem után*⁷, később pedig *A Magyarországi és Erdélyi könyvnyomtatóknak neveik és a helyek ahol, és az idő, emeddig nyomtattak*⁸. Mindkét közlemény előzménye, illetve részlete Németh főművének, az egyik első, nyomtatásban önálló monográfiaként megjelent teljes magyarországi nyomdászattörténetnek, a *Memoria typographiarum*nak.⁹ A szerző és műve ismertetése előtt azonban célszerű a *Memoria typographiarum* szellemi makro- és mikrokozmoszát is bemutatni, vagyis a nem sokkal korábban alapított Szombathelyi Egyházmegye nyújtotta kulturális hátteret.

A Szombathelyi Egyházmegye kulturális intézményeinek kiépülése

A Szombathelyi Egyházmegye *Mária Terézia* királynő ösztönzésére szerveződött meg 1777. február 17-ei dátummal; VI. Pius pápa július 16-án kelt bullájában járult hozzá az alapításhoz¹⁰. Az újonnan kinevezett püspök, *Szily János* (1735–1799) nevéhez fűződik a püspöki székhely – a történelem során többször fenyegetett és időlegesen meg is szüntetett, ennek ellenére azonban máig meglévő – kulturális intézményrendszerének kiépítése. *Rétfalvi Gábor* *Az Egyházmegyei Könyvtár létrejöttének hatása Szombathely művelődési viszonyaira 1791–1799** című cikkében részletesebben foglalkozik Szombathely 18. századi művelődéstörténetével és Szily János művelődésszervező tevékenységével. A település ekkoriban vált igazi várossá, kulturális infrastruktúrája úgyszintén a század második felében kezdett bővülni. 1777 előtt már volt alapfokú iskolája és 1771-től gimnáziuma – de korábban teológiai tanulmányokra vagy tanítói hivatásra felkészítő alma materbe legközelebb csak Kőszegre járhatott Szombathely ifjúsága¹¹.

Könyvtár szintén több volt már korábban a városban. A ferencesek 1360-ban érkeztek Szombathelyre, a rendházukban lévő téka az 1785-ig a kolostorban működő bölcséleti főiskola információs bázisaként funkcionált, a domonkosok 1638-ban telepedtek le a helységben és a rend – a ferencendi barátokhoz hasonlóan – működéséhez, tudományos és lelkipásztori feladatai ellátásához a szerzetesek itt sem nélkülözhatték a könyveket. Éppígy a középkorra nyúlik vissza a vasvári társaskáptalan gyűjteményének története és az 1578-as országgyűlés döntött arról, hogy az iskolát fenntartó és hiteleshelyi tevékenységet is folytató papi közösség Szombathelyre költözzék. Az 1592-ből, illetve 1598-ból származó leltárak bizonyítják, hogy a török harcok idején az odamenekülő győri püspökök magukkal vitték magántékaikat.¹² Ám ezen gyűjtemények

nem voltak nyilvánosak, vagyis a civil (férfi-) lakosság számára is használhatók, de a többi már meglévő kulturális létesítménnyel mindenképpen alapot szolgáltatott a megfelelő püspökségi intézményegyüttes megteremtéséhez.

Az újonnan megszervezett püspökségnek természetesen szüksége volt a püspöki székhelyi ranghoz méltó székesegyházra és főpapi rezidenciára. Mindkettő építését Szily János indította el, a püspöki palota 1781-ben készült el. Nem a templom építése volt a legsürgősebb tennivaló, hiszen a város vártemploma átmenetileg alkalmas volt a székesegyházi funkció betöltésére, illetve volt olyan elképzelés is, miszerint csupán bővítéssel, felújítással kellően reprezentatívva lehetne tenni. A mai székesegyház alapkövetéle 1791. augusztus 29-én volt¹³, az építkezés 1814-ben fejeződött be.

Az egyházmegye a régió három (a zágrábi, a veszprémi és a győri) püspökségéből jött létre¹⁴, meg kellett tehát teremteni az egységes papképzés intézményét. Mint ismeretes, ennek elsődleges intézményei a püspöki székhelyeken működő szemináriumok voltak, a hazai felsőfokú teológiai oktatás egyedüli színhelyeként pedig a nagyszombati, később Budára, illetve Pestre költöztetett egyetem funkcionált¹⁵. A szombathelyi egyházmegyei szeminárium építése 1780-ban fejeződött be, de az oktatás csak 10 év múlva kezdődhetett meg¹⁶. (*II. József* uralkodásának ideje köztudottan nem kedvezett a katolikus egyház intézményrendszerének; a szekularizáció, illetve az egyházi érdekek sérelme ellen a magyar felsőpapság köréből – maga az uralkodó szintűgy tudatában volt ennek – a leghatározottabban Szily János, valamint *Esterházy Károly* lépett fel.)

Mindazonáltal ebben az időszakban mégis fejlődött a püspökség intézményrendszere. 1787-ben érkezett a városba Szily hívására és a vármegye pártfogását szintén élvezve *Siess János József* soproni nyomdász, akinek műhelye a szeminárium épületében kapott elhelyezést. A valójában a következő évben beinduló vállalkozást 1789-től

* Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2003. 8. sz. p. 43–48.

az elhunyt nyomdász fia, *Siess József Antal* vezette haláláig, 1806-ig¹⁷. Ekkor a Siess nyomda megszűnt, utána pedig a család soproni műhelyéből *Perger Ferenc* működött tipográfusként a városban. A nyomda mintegy 150 kiadványának¹⁸ legnagyobb része vallásos tárgyú, illetve a püspökökkel, a püspökség vagy annak intézményei életével, működésével kapcsolatosak, de néhány esetben a tipográfia külső megrendelőnek is dolgozott. A műhely leghíresebb nyomtatványa a szombathelyi tudós tanár *Kultsár István* által közzétett tomos, amely *Mikes Kelemen* törökországi leveleit tartalmazza¹⁹.

1790-ben *II. Lipót* császár teljesítve a magyar felsőpapság kérését a központi papneveldek helyett engedélyezte az egyházmegyei szemináriumok újjászervezését. Az oktatás támogatására Szily 1791. december 21-én ajándékozta a püspökségnek saját könyvgyűjteményét. Rétfalvi Gábor idézett írása hívta fel a könyvtáros szakma figyelmét arra, hogy a 18. század utolsó évtizedében nyilvánossá tett főpapi-egyházmegyei tékák között a szakirodalom nem tartja számon a szombathelyit, pedig az a második volt *Klimó György* pécsi püspök könyvtáralapítása (1774) után²⁰.

A 18. század utolsó harmadában – részben a felvilágosodás eszméinek terjedésével összefüggésben – tehát a régebbi hagyományokra visszatekintő főpapi udvarok tékái szintén megnyitották kapuikat, illetve az újonnan szervezett püspöki székhelyek kialakuló intézményei közül sem hiányozhatott a (nyilvános) bibliotéka. Ahogyan *Pataki László A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története* című dolgozatában frappánsan megfogalmazza: ha „a könyvtárat – a klasszikus megfogalmazás szerint – mint a könyvnek, olvasónak és könyvtárosnak hármasságát szemléljük, akkor látjuk: olvasók adták és igényelték is a könyveket, – könyvtárossal könnyen tudott gondoskodni az alapító püspök, – hiányoztak azonban még a könyvek”²¹. Ezt (az első) tékát Szily ifjúkorától kezdve építette, de céltudatosabban – 1786 és 1791 közötti levelezésük tanúsága szerint²² – *Schönwisner István* (1738–1818) pesti egyetemi könyvtáros

és tanár segítségével gyarapította. (A szombathelyi püspök megbízásából ő írta meg a város történetét *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem* címen²³, ennek egyik indítékát pedig éppen az építkezések során előkerült és később a püspöki palotában elhelyezett római kori régészeti leletek szolgáltatták.)

Az alapítólevélben foglaltak alapján²⁴ a téka elsődlegesen intézményi könyvtárként funkcionált, mivel „főként a kiterjedtebb tudományokat a fontos könyvek segítségével nélkül nem lehet megszerezni, illetve [...] a szombathelyi egyházmegyében nincs olyan könyvtár, amelyhez papjaink fordulhatnának [...] elhatároztuk, hogy könyvtárunkat, amelyet ifjúkorunktól fogva nem kis kényelmetlenségek árán gyűjtöttünk össze, teljes egészében szombathelyi székesegyházunknak adományozzuk [...], hogy ott mind a papnövendékek tanítói, mind maguk a tanulók könnyen hozzáférhessenek”. De további célkitűzésként az éppúgy szerepelt, „hogy e könyvtárból minél nagyobb haszon jusson a köznek is, azt akarjuk, és úgy rendelkezünk, hogy nemcsak papi és egyházi emberek, hanem meghatározott nyitvatartási időben a világi személyek számára is hozzáférhető legyen”.

A püspök azonban 1791 után tovább hódolt bibliofil szenvedélyének, többek között *Anton Kurcz* bécsi könyvügynök – akit *Pray György* ajánlott a figyelmébe – vásárolt számos értékes tomust a részére. Második kollekcióját 1795-ben adományozta a székesegyháznak és integrálta korábbi donációjával.

A szombathelyi iskolarendszer teljessé tételét jelentette 1973-ban a líceum életre hívása, ahová a szentgotthárdi ciszterci apát, *Marian Reutter* (1734–1805)²⁵ küldött tanárokat és adott rendszeres támogatást, de az iskola az egyházmegyei világi papok irányítása alatt állott. (Nem véletlen ezután, hogy Németh János a nyomdászattörténetet Reutter utódjának, *Nikolaus Kaschének* (1754–1824)²⁶, az akkori szentgotthárdi és heiligenkreuzi ciszterci apátnak ajánlja.) Az iskola számára külön könyvtárat szerettek volna szervezni, még akkor is, ha „vagyunk ugyan

itten a püspöki Residentiában s a papnevelő házban nagy könyvtárok, mellyek használása a Philos. Intézetbeli tanítóknak is megengedettik”²⁷. A város eddigi oktatási intézményei mellé Szily püspök tervei között jogakadémia alapítása úgyszintén szerepelt, ezt azonban már nem sikerült megvalósítania.²⁸

A második szombathelyi püspök Herzan Ferenc (1735–1804) volt, aki 1800 és 1804 között állt az egyházmegye élén és betegsége miatt rövid regnálása alatt viszonylag kevés időt töltött a városban. Így életében az intézményrendszer nem fejlődött jelentős mértékben; értékes könyvtára azonban – az oldalági örökösökkel folytatott többévi vita után – az egyházmegyére szállt²⁹. Jelen dolgozat szempontjából ez azért bír kifejezett jelentőséggel, mert a líceumban oktató Németh János műve megírásakor bizonyonnyal használta a Herzan-könyvtár állományát is.

A viszonylagos teljesség érdekében meg kell említeni a korai időszak harmadik püspökét is: Somogy Lipót (1748–1821) 1806. június 14-én foglalta el a püspöki széket, hivatalos beiktatása november 11-én volt³⁰. Tizenöt éves főpapi tevékenysége során a korábban már életre hívott intézmények működésében jelen szempontból igazán jelentős változások nem történtek.

Németh János élete

A Memoria typographiarum in clyti Regni Hungariae et magni Principatus Transsilvaniae szerzőjének életéről viszonylag kevés konkrét adat rendelkezik az utókor.

A Szinnyei József-féle Magyar írók élete és munkái életrajzi adatai közül csak annyit közöl, hogy a vas-megyei Gyarmaton volt plébános 1848-ban bekövetkezett haláláig, illetve Petrik Magyar Könyvészetére és a Magyar Sion című egyháztörténelmi folyóiratra hivatkozva megadja fent említett nyomdászattörténetén kívül a Tudományos Gyűjteményben közzétett két vonatkozó cikkét, valamint ugyanott publikált további két írását³¹. (Egyike Haiman György kutatásai alapján nem tőle, hanem egyik névro-

konától származik.³²) Gulyás Pál azonos című biobibliográfiájában már több információval szolgál úgy Németh János életéről, mind műveiről³³, forrásául Géfin Gyula már hivatkozott monumentális opuszát, A Szombathelyi Egyházmegye története köteteit adja meg. Szócikk található még róla kései névrokonának, Németh János szombathelyi plébánosnak adattárában: Calendarium sacerdotum mortuorum dioeceseas Sabariensis ab anno 1777 usque ad novissimum tempus³⁴, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeum Magyar életrajzi indexében³⁵.

Mindezekből a kútfőkből Németh János meglehetősen vázlatos életrajza a következőképp tárul elénk: 1778. december 7-én született a Vas megyei Hegyfalun Németh József és Nagy Mariann gyermekeként, 1802-ben szentelték pappá és ekkor Vámoscsanádra került káplánnak. A következő esztendőben lett a szombathelyi líceum tanára és az 1791. október 11-én kelt 24136-os számú helytartótanácsi engedély értelmében – a tanárok „a tudományok Királyi Universitásánál magokat megvizsgáltatni s a philosophia doctorságát felvenni köteleztessenek”³⁶ – bölcsészdoktori címet szerzett. Eleinte történelmet oktatott, 1808-tól hittant is és emellett ifjúsági hitszónokként szolgált 1817-ig; innen került a rábagyarmati plébániára, később az őrségi kerület esperese. 1834-ben címzetes, 1841-ben székesegyházi kanonok, 1847-ben pedig örkanonok. Közben volt még 1836-tól Vas vármegye táblabírája, 1842-ben pápóci perjellé, 1843-ban ráckevei címzetes apáttá nevezték ki. A káptalan országgyűlési követe volt az 1847/1848-as, utolsó rendi diétán és még ebben az évben április 12-én halt meg Szombathelyen.

Németh János nyomdászattörténetének célja

A Memoria typographiarumot Németh János – ahogyan már szó esett róla – Nikolaus Kasche szentgotthárdi és heiligenkreuzi ciszterci apátnak ajánlotta. Az ajánlásból (is) kiviláglik, hogy

Németh munkáját a histora litteraria tárgykörébe sorolja: céljaként azt nevezi meg, hogy „*fényesebb világra hozzam számomra mindent jelentő hazám irodalmának történetét*”³⁷. A művet hasonlóképpen értékeli az utókor is: *Holl Béla* a hazai historia litteraria történetét bemutató tanulmányában a Tudományos Gyűjtemény, „*a történeti, az irodalomtörténeti kutatásoknak is nagy teret adó első szakfolyóirat*” méltatásában annak szerzői, „*a [XIX.] század első felének legkiválóbb tudósai*” között említi Németh Jánost.³⁸

A nyomdászattörténetnek az Olvasóhoz címzett előszavában Németh János részletesebben fejti ki indítékát: a szombathelyi liceum történelemtanáráként az oktatásra való felkészülés közben azt kellett tapasztalnia, „*hogy Magyarország történetének legfőként azon részében találunk mind a mai napig súlyos hiányokat, amit irodalomtörténetnek nevezünk, és ezt nem lehet más-ként kiküszöbölni, csak sok ember munkájával és együttműködésével*”³⁹.

Meglátásai teljes egészében egybevágnak kortársai, a híres történészek, *Kovachich Márton György* és fia, *Kovachich József Miklós* által kidolgozott tervezet alapelgondolásával: *A Planum egy tökéletes magyar bibliografia és szókönyv iránt*⁴⁰ a teljes írásos magyar kulturális örökség bibliográfiai számbavételét és a feldolgozott szövegekincs alapján teljes magyar szótár összeállítását javasolta. A magyar (nemzeti) bibliográfia „*a tipográfiának feltalálásától fogva kinyomtatott minden magyar könyvek titulusát (címjét) egész a 18-dik századig, betűrend szerint rakva*”⁴¹ tartalmazná. A terv megvalósítására, a munkálatok koordinálására létrehozott és kinevezett szervezethez kellett volna eljuttatni, illetve egymás között ’köröztetni’ minden intézményi és magánkönyvtár teljes állományának a Planumban foglaltak szerint elkészített, a szerzőre, a könyvre vonatkozó annotációkat is tartalmazó jegyzékét, „*abból kapnánk a litteraria históriára tökéletes bévezetést, megesmervén az írókat és könyveiket*”⁴².

Németh János a hazai historia litteraria hatalmas feladatának csak azt a részét vállalta/vállalhatta fel, „*amely eddig a legelhanyagoltabb volt, mely*

nélkül azonban hazánk bibliográfiája mindig is hiányos maradt volna”⁴³, hiszen a rendszeres és átfogó nyomdászattörténet, vagyis a hazai tipográfia ismerete az alapja a kiadványok számbavételének, illetve ez az előfeltétele a nyomtatványokban közzétett és átörökített ismeretekhez való hozzáférésnek.

A Memoria typographiarum forrásai

A mű forrásait Haiman György publikációja alapján a következőképpen tipizálhatjuk.⁴⁴ Az elsődleges forrástípust maguk a kiadványok jelentették, valamint „*a könyvekből elleshető nyomdászattörténeti adatok, melyek a címlapon vagy a tipográfusi előszavakban, az ajánlásokban, a hibajegyzékekben, általában a könyv periferiáin megbújnak*”. Ezen felül a kutatás kútfői voltak a már meglévő bibliográfiák, illetve nyomtatott könyvtári katalógusok, de Németh János sokat merített és több kérdésre választ talált, illetve a korábbi írásokban lévő pontatlanságokat tisztázott különféle történeti forrásokból, forráskiadványokból, továbbá a szakirodalomból.

A feldolgozott kötetek előszavain, ajánlásain kívül 33 irodalmi forrás említése olvasható a kötet oldalain. (Haiman György cikke a szövegben nem jelölt forrásokat is említ, amelyeket Németh bizonyára felhasznált, jelen dolgozat csak a jelölt hivatkozásokkal foglalkozik. Az Egyházmegyei Könyvtár korabeli katalógusainak tanúsága szerint a mű elkészültéhez a szerzőnek természetesen további történeti, egyháztörténeti, könyvészeti szakkönyvek szintén rendelkezésére álltak, bizonyosan merített is belőlük.) A hivatkozott művek címe sokszor csak rövidített formában, az impresszum általában sehogy sem szerepel, így bizonyos utalások csak nehezen vagy egy-két esetben egyáltalán nem azonosíthatók⁴⁵.

A püspökség intézményrendszerének ismertetése kapcsán már szó esett az egyházmegyei könyvtárról és az abba integrált Herzan-gyűjteményről – Szily János püspök adományozó levele és a korabeli források szintúgy bizonyítják, hogy a téka Németh János számára is nyitva állt. Így joggal

feltételezhető, hogy a líceum tanára használta a gyűjteményt kutatásaihoz, könyve megírásához. A nyomdászattörténetben regisztrált egyes kiadványok azonosítása és a bibliotéka korabeli katalógusaiban való visszakeresése, illetve ebből különféle következtetések levonása már szétfeszítené jelen tanulmány kereteit, azonban a Memoria typographiarum jegyzeteinek, hivatkozásainak vizsgálata már magában igazolja e hipotézist, de további megválaszolandó kérdéseket szintén állít a kutató és az olvasó elé.

A Németh János által jelölten felhasznált kútfők három csoportba sorolhatók.

I. Az első forráskörbe a felhasznált irodalom egyharmada, 11 tomus tartozik, amely a téka állományáról készült jegyzékek tanúsága szerint már 1817–1818 előtt megvolt az Egyházmegyei Könyvtárban. A gyűjteményről a 19. század elejéről több katalógus is fennmaradt. A legkorábbi, feltehetően a könyvtár megalapításától vezetett a *Catalogus librorum bibliothecae Cathedralis Sabariensis in Seminaris I. Cleri esistenti* című datálatlan kéziratot szakrendes, illetve a hozzá tartozó betűrendes jegyzék (a táblázatban rövidítése: *Catalogus...*). A szerző szerinti elrendezésű rész kézírása elég sokáig nagyjából egy könyvtárostól származik, ebből a korszakból a legfiatalabb kötetek megjelenési éve az 1790-es évtized derekáig terjed. Utólagos, más írással készült bejegyzések is olvashatók a lajstromban, ezek közül a legutolsó feldolgozott könyv 1804-es impresszumú. Pataki László könyvtártörténeti írása szerint ennek a tomusnak a tulajdonbejegyzése 1808-as keltezésű.⁴⁶ A katalógust tehát a XIX. század első évtizedében készíthették és használták az 1822-ben összeállított második állományjegyzék elkészültéig. A *Különbféle theologia [!] tudományos művek címe és szerzői 1822-ik évről*⁴⁷ című kollekciónban (a táblázatban: *Különbféle...*) fellelhető forrásoknál nem bizonyítható egyértelműen, hogy a Németh János által használt kötetek valóban már 1818 előtt is az egyházmegyei könyvtár birtokában voltak, de feltételezhető, hogy a Memoria typographiarum szerzője éppen az ottani példányt használta. Az akkori gyűjteményről tudó-

sító harmadik fontos katalógus a Herzan Ferenc püspök tékájáról készült kötetkatalógus. Ennek természetesen éppúgy volt szakrendi része, az általam használt későbbi betűrendes gépiratos tomus az 1945. januári keltezésű összeállítás Fodor Antal munkája: *Bibliotheca cardinalis Herzan = A Herzan könyvtár betűsoros címjegyzéke* (a továbbiakban: *Herzan*).

II. A második forráscsoportot csupán egyetlen írás alkotja: Németh János hivatkozik saját, a Tudományos Gyűjteményben megjelentetett cikkére. Annak nyomát nem találtam az egyházmegyei könyvtár jegyzékeiben, hogy a folyóirat járt volna a tékába, mindazonáltal saját cikkéből bizonyítással rendelkező változattal, valamint feltehetően már nyomtatásban is közzétett tiszteletpéldánnyal.

III: A 33 hivatkozott mű kétharmada, 22 az említett katalógusok szerint nem volt meg a püspökségnek. Ezen példányok felkutatása a további kutatás tárgya. Lehetőségként felvetődnek a környező egyházmegyek (veszprémi, győri, zágrábi) tékái, illetve a régió jelentősebb kolostori bibliotékái. Ám Németh János arra feltehetően utalt volna a nyomdászattörténet előszavában, ha éppen a líceum megszervezését segítő szentgotthárdi és heiligenkreuzi ciszterci apátságok kötetét használta volna kutatásaihoz. Nem kizárható azonban az sem, hogy az egyetemi könyvtárigazgató Schönwisner István szintén bocsátott rendelkezésére könyveket. (Ahogyan már szó volt róla ő írta meg Szombathely történetét és volt segítségére Szily püspöknek tékája gyarapításában, így elképzelhető, hogy továbbra is kapcsolatban maradt a püspökséggel.) További esetleges könyvtári bázisként számításba jöhetnek a Németh János ismeretségi körébe tartozó magánszemélyek gyűjteményei, példaként legkézenfekvőbbként akár a líceumbeli tanártársait, *Kresznerics Ferencet* (1766–1832) vagy *Kultsár Istvánt* (1760–1828) is lehetne említeni. *Kresznerics Ferencet* Szily püspök 1793. október 9-én hívta meg a szombathelyi líceum tanárának, aki több tanulmányút után végül 1806 és 1812 között Némethtel egy időben volt az iskola oktatója⁴⁸. Nyelvészeti kutatásainak elismeré-

seként az Akadémia 1831-ban tiszteleti tagjául választotta, 1834-ben pedig pénz-, térkép- és könyvgyűjteményét – köztük 88 ősnymtatványt – az Akadémiai Könyvtár vásárolta meg⁴⁹. Kultsár István bencés szerzetes volt, aki a rend 1786-os feloszlata után kilépett a klérusból, később megnősült. Némethnél korábban, 1789 és 1796 között tanított Szombathelyen – talán éppen Németh János is tanítványai egyike lehetett –, de irodalomszervezőként és szerkesztő-

ként fontos szerepet játszott a korabeli kulturális életben⁵⁰, több ezer kötetes könyvtárát 1827-ben adományozta Komárom megyének⁵¹. Az imént felvetett lehetőségek természetesen csak hipotézisek, további Németh János rendelkezésére álló bibliotékák megtalálása, illetve a feltevések igazolása újabb kutatások feladata.

Az alábbi táblázat a három forráscsoportba tartozó kötetek adatait mutatja.

Az említett forrás adatai (a biztosan azonosítható kútfőknél a teljes leírást közlöm, azoknál, amelyeket nem sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani, Németh János hivatkozását adom meg)	A hivatkozás helye a Memoria typographiarumban	A forrás fellelhetősége a könyvtár katalógusaiban
I. Németh időszakában Szombathelyen bizonyíthatóan meglévő források		
Bél Mátyás: Compendium Hungariae geographicum.... [Ed. 4.] Posonii ; Cassoviae : Landerer, 1779.	171.	Catalogus... B. 24.
Benkő József: Transilvania. 2. Vindobonae : Kurtzböck, 1778.	37., 58., 102.	Catalogus... B. 35.
Bonfini, Antonio: Rerum Hungaricarum decades : cum recensione Andrea Belii. Lipsiae : Kraus, 1771.	167.	Catalogus... B. 90.
Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptores hungaros et rerum hungaricarum typis editos complexus. 1-2. Sopronii : Typis Siessianis, 1799. Catalogus manuscriptorum bibliothecae nationalis hungaricae Széchényiano-regnicolaris. 1-3. Sopronii : Typ. haered. Siessianorum, 1814–1815.	6., 115.	Az alapkötet: Herzan, 1227 A kéziratkatalógus: Különbféle... p. 83.
Horányi Elek: Memoria Hungarorum. Viennae ; Posonii : imp. Loewii, 1775-1777.	94., 121., 147., 164., 167	Különbféle.... p. 86.
Horányi Elek: Nova memoria Hungarorum. Pest : Trattner, 1792.	106.	Különbféle.... p. 86.
Istvánffy Miklós: Regni hungarici historia... Coloniae Agrippinae : Rommerskirchen, 1724. vagy Historia regni Hungariae... Viennae ; Praegae ; Tergesti : Trattner, 1758. vagy Historiairum de rebus ungaricis. Vienna : [s. n.], 1768.	168.	Catalogus... I. 26.; más kiadásban: Különbféle... p. 68.; Herzan, 1624, 2024
Katona István: Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae. Colocae : Typ. Scholarum Piarum, 1800.	67.	Különbféle... p. 86.

A táblázat folytatódik ...

... a táblázat folytatása

Az említett forrás adatai (a biztosan azonosítható kútfőknél a teljes leírást közlöm, azoknál, amelyeket nem sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani, Németh János hivatkozását adom meg)	A hivatkozás helye a Memoria typographiarumban	A forrás fellelhetősége a könyvtár katalógusaiban
Lampe, Friedrich Adolph: Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transsylvania ... hoc ordine concinnata Frid. Adolpho Lampe. Trajecti ad Rhenum : Poolsum, 1728. Ez a mű tulajdonképpen Debreceni Ember Pál munkája. ⁵²	59., 74., 81., 102., 106., 114., 147. Ember Pál nevével hivatkozva: 127.	A mű katalógusban Lampe neve alatt szerepel: Catalogus... L. 7.
Philippi Melancthonis epistolarum. Libri 4. Londonii : [s. n.], 1642.	133.	Különbféle... p. 62.
Pray Epistol. Procer. T. 2. pag. 21. – így hivatkozott Németh János a történész egyik munkájára, amely az Epistolae procerum regni Hungariae. Pars 1. Viennae : Degen, 1805., illetve a mű egésze: Pars 1-3. Posonii : Belnay, 1806. Az Egyházmegyei Könyvtár katalógusában szereplő tételt (Pray György. Epistolae procerum Regni Hungariae. Pestini, 1790.) más forrásban nem találtam meg.	132.	Különbféle... p. 86.
II. Feltehetően Németh János saját példánya		
Németh János: A Magyarországi és Erdélyi könyvnyomtatóknak neveik és a helyek ahol és az idő ameddig nyomtattak. In: Tudományos Gyűjtemény, 1817. 11. p. 76-85.	138.	
III. Más könyvtárból származó források		
Album ecclesiae Wittebergensis ad annum 1544.*	134.	
Bod Péter: Erdélyi Féniks. [Nagyenyed] : [s.n.], 1767.	102.	
Catalogus personarum et officium Societatis Jesu Provinciae Austriacae. 1749. [S.l.] : [s. n.], 1749 [?]	171.	
Corneli János: Res gestae in Ungaria annis 1667 & quinque sequentibus.... Cassoviae : typ. Academ. Soc. Jesu, 1740.	121.	
Cornides Dániel: Bibliotheca hungarica... Pestini : [s. n.], 1792.	46.	
Denis, Michael: Wiens Buchdruckergeschichte. Wien : Wappler, 1782.	74.	
[Horvát István] Boldogréti Víg László: Néhány Magyar és Erdély országi születésű külföldi könyvnyomtatókról a XV-dik században. In: Tudományos Gyűjtemény, 1817. 1. p. 71-77.	27.	

A táblázat folytatódik ...

* Ezt a művet a rendelkezésemre álló, illetve számomra elérhető források alapján nem tudtam azonosítani.

... a táblázat folytatása

Az említett forrás adatai (a biztosan azonosítható kútfőknél a teljes leírást közlöm, azoknál, amelyeket nem sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani, Németh János hivatkozását adom meg)	A hivatkozás helye a Memoria typographiarumban	A forrás fellelhetősége a könyvtár katalógusaiban
Katona István: Historia critica ... Az összesen 42 kötetben különböző című folyamatokban 1779 és 1818 között megjelentetett monumentális forráskiadványnak Németh János csak bizonyos kötetekre hivatkozott: Historia regum stirpis Austriacae. Tom. I. Ord. XX. 2 partes. Ab anno Christi 1526. ad annum usque 1540. Claudiopoli : Typ. Episcopalis, 1794. [20. kötet] Historia regum stirpis Austriacae. Tom. IV. Ord. XXIII. Ab anno Christi 1558. ad annum usque 1564. Budae : Typ. Reg. Universitatis, 1799. [23. kötet]	(69., 114., 168.) 69. 114.,168.	
Kovachich Márton György: Scriptorum rerum hungaricarum minores. Tom. 1. Budae : Typ. Reg. Universitatis, 1798.	115.	
Matriculae academiae [Wittenberg] ad annum 1534.*	133.	
Miller Jakab Ferdinánd: Fragmenta veteris typographiae Magno-Varadinensis. Pestini : Eggenberger, 1803.	101.	
Miller Jakab Ferdinánd: Über die erste Buchdruckerey in Ungarn. In: Zeitschrift von und für Ungern, 1803. 3. Heft. p. 305-315.	43.	
Pázmány Péter: Isteni igazságra vezérlő kalauz. 1. kiadása: Posonban : [typ. archiepiscopalis], 1613., illetve 2. edícióban: Posomban : [typ. Societatis Jesu], 1623.	81.	
Pray György: Historia regum Hungariae, cum notitiis previis ad cognoscendum veterem regni statum pertindibus. Budae : Regiae Univ. Pestanae typogr., 1801.	154.	
Sándor István: Magyar könyvesház. Győrött : Streibig, 1803.	32., 108., 115., 116., 121., 151., 164.	
Schwartner Márton: Statistik des Königreichs Ungarn. Pest : Trattner, 1798. Németh a 2. kiadásra hivatkozott (Ofen : gedr. mit k. Universitäts-Schriften, 1809-1811), az azonban nem volt meg Szombathelyen	86.	(1. kiadásban: Herzan, 1044)
Seivert, Johann: Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Pressburg : Weber, 1785.	51., 70., 149.	

A táblázat folytatódik ...

* Ezt a művet a rendelkezésemre álló, illetve számomra elérhető források alapján nem tudtam azonosítani.

... a táblázat folytatása

Az említett forrás adatai (a biztosan azonosítható kútfőknél a teljes leírást közlöm, azoknál, amelyeket nem sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani, Németh János hivatkozását adom meg)	A hivatkozás helye a Memoria typographiarumban	A forrás fellelhetősége a könyvtár katalógusaiban
Sylvester János: Grammatica Hungaro-latina. Neanesi [Sárvár] : [typ. Sylvester], 1539., illetve első szövegkiadása: Kazinczy Ferenc: Magyar régiségek és ritkaságok. 1. kötet. Pesten : Trattner, 1803.	131., 133	
Wallaszky Pál: Conspectus Reipublicae litterariae in Hungaria.... Posonii ; Lipsiae : Loewe, 1785. Németh a második kiadásra hivatkozik (Budae : Typ. Reg. universitatis, 1808), az azonban nem volt meg Szombathelyen	107., 109., 121.	(1. kiadásban: Catalogus... V. 7.)
Weszprémi István: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. 1-4. Lipsiae : Sommer, 1774-1787.	59.	
Windisch Károly Gottlieb: Fragment einer kleinen Reise. In: Ungrisches Magazin. 1783. p. 267-276.	146.	

A Memoria typographiarum utóélete

Ahogy Németh János életére vonatkozó adatokban sem bővelkedünk, úgy a Memoria typographiarum sem épült be igazán szervesen a hazai nyomdászattörténeti, vagy tágabban értelmezve a művelődéstörténeti szakirodalomba. „Hamar elfeledték és alig-alig használták: az utókor úgyszólván nem tud róla, s ami még rosszabb, meg nem érdemelt vádak is érték” – olvasható Haiman György tanulmányában⁵³. Fitz József szerint a munka „Voltaképpen csupán a városok betűrendjébe rendezett bibliográfia a nyomdák termékeiről. A 19. század végéig kiadott magyar nyomdászattörténeteknek s ezek fogyatékoságának Németh a forrása.”⁵⁴ Fitz József, valamint munkássága iránt érzett minden tisztelet ellenére azon sommás ítéletét, miszerint a Memoria typographiarum csupán bibliográfia lenne, vitathatónak érzem. A nyomdászat eredetéről, hazai nyomdászokról, könyvekeskedőkről szóló rövid bevezető rész és a hozzájuk csatlakozó kimutatások a magyarországi és erdélyi nyomdáknak, nyomdászoknak századonkénti jegyzékei, ezek tulajdonképpen mutató, utaló szerepet töltenek be, elvezetik az olvasót azon

városok betűrendi helyére, ahol a nyomdász működött. Igaz ez még akkor is, ha a lajstromok a nyomda fennállásának a rendelkezésre álló források alapján megállapított idejét is közlik. A kötet végén található „A magyarországi és erdélyi nyomdák mutatója” elnevezésű rész a könyv főrészenek, az egyes városokról szóló fejezetnek a tartalomjegyzéke, amiben nyomdászok, illetve idő (évszázad) szerint nem lehet keresni. Valóban akadnak az egyes települések kiadványait regisztráló szócikkek között olyanok, amelyek az ott megjelent nyomtatványok – sokszor nem is összességének – felsorolásánál több információval nem szolgálnak, azonban ahogyan már a nyomdászattörténet forrásai kapcsán szó volt róla, Németh számos kútfőből merített munkája során, így sok esetben a tipográfiai támogatóival, tulajdonviszonyaival, a cenzúrával kapcsolatos adalékok is olvashatók, valamint idézetek a műhelyhez kötődő személyek műveiből, levelezésekből, a kötetek ajánlásaiból. Ezekből a közlésekből nem csupán a nyomda léte nyer bizonyítást a nyomtatványok adatainak lejegyzése által, hanem a téma iránt érdeklődő sokszor arról úgyszintén képet kaphat, hogy milyen történelmi, vallási, művelődési viszonyok között tevékenykedett a tipográfus. Mindazo-

nálta még ha csupán bibliográfiának tekintjük Németh munkáját, akkor is a nyomdászattörténeti kutatás egyik alapvető forrásának nevezhetjük – *Szelestei N. László* cikkében olvasható forrástipológia⁵⁵ külön kiemeli a nyomdászattörténeti adalékokat tartalmazó biográfiai összeállításokat, katalógusokat és bibliográfiákat. A benne olvasható tévedések a kor tudományos felkészültségéből, az akkori tudományos paradigmából fakadnak, tisztázásuk pedig a későbbi szakirodalom feladata.

Haiman György a Némethet ért méltatlan elfeledtetés miatt akart emléket állítani neki és rehabilitálta munkásságát a *Magyar Könyvszemlében* közölt tanulmányában⁵⁶, valamint az opusz magyar nyelvű kiadásával, illetve az abban közölt előszavában⁵⁷. A dolgozatban a Memoria typographiarum több olyan adatközlése is szerepel, ahol Németh korábbi tévedéseket cáfolt vagy félreértéseket tisztázott és megad olyan leírásokat is, amelyeket 1977-ig, publikációja keletkezéséig nem sikerült a különféle azóta elkészült bibliográfiákban fellelni, pontosan azonosítani. De éppúgy utal arra, hogy a műben természetesen maradtak olyan pontatlanságok, amelyeket a későbbi nyomdászattörténeti kutatások során kell még tisztázni és – az akkor még hiányzó – teljes magyar nyomdászattörténeti szintézisben közzétenni. (A viszonylagos teljesség igénye miatt érdemes megjegyezni, hogy az 1977-es publikáció(k) után számos részlettanulmány, illetve különféle szempontú nagylelegzetű összegzés született, ezekről egy naprakész retrospektív nyomdászattörténeti, esetleg könyv- és könyvtártudomány-történeti bibliográfia tudhatna számot adni; és 1999 óta modern magyar nyomdászattörténettel is rendelkezünk *V. Ecsedy Judit*nak köszönhetően⁵⁸.)

A hazai összefoglaló nyomdászattörténetek átvizsgálása talán rávilágít arra, hogy hogyan és mikor „esett ki” Németh János munkássága a szakmai köztudatból, illetve melyek azok a művek, amelyek elismerőn vagy akár bírálólággal, de mégis felhasználták vagy legalább megemlékeztek róla.

A 19. és 20. század első felének magyar nyomdászattörténeti monográfiái számára a történeti irodalom, a már megszületett bibliográfiai feldolgozások és az egyre nagyobb számban megjelenő cikkirodalom mellett bizonyonnyal meghatározó forrás lehetett a Memoria typographiarum még akkor is, ha ezt a kijelentést csak aprólékos filológiai kutatásokkal lehetne bizonyítani, mivel ezen összefoglalások nem mindegyike tartalmaz hivatkozásokat és nem közli azoknak a műveknek jegyzékét sem, amelyekből szerzőjük merített.

1860-ban az Athenaeum alapítójának, Petőfi egykori kiadójának 17 éves fia, ifj. *Emich Gusztáv* atya könyvelőjének, *Szabó József*nek segítségével állította össze művét, amelyet a család kinyomtatott és ügyfeleiknek ajándékként adott. *A könyvnyomdászat története Magyarországon* című rövid kötet értékét nem tudományos alapossága adja, sokkal inkább az ifjú szerző és társa érdeklődése és elkötelezettsége. Ezt egyrészt az bizonyítja, hogy a tomusból teljességgel hiányzik a filológiai apparátus, másrészt pedig az írók ítélete szintén ezt sugallja saját munkájukról: „*E rövid történeti vázlatot csak mint kezdeményt kérjük tekinteni, talán találkozik egykor egy avatottabb kéz, mely ezt terjedelmesebben és czélszerűbben feldolgozván az által maradandó becsüvé teendő*”⁵⁹. Mindazonáltal a fiatal szerző művéről joggal feltételezhető az olvasó, hogy nem lehetett igazán tudományos igényű feldolgozás, *Fitz József* megítélése szerint azonban *Toldy Ferenc* irodalomtörténész, könyvtáros 1873-ban a *Budai krónika* megjelenésének 400. évfordulójá alkalmából tartott akadémiai felolvasásában sem tud lényegében többet, mint az ifjabb *Emich*⁶⁰.

A következő összefoglaló szintén egy ifjútól származik: *Ballagi Aladár* történetíró 24 évesen 1878-ban jelentette meg *A magyar nyomdászat történeti fejlődése : 1472–1877* címet viselő tomusát⁶¹. „*Egy porszem művelődéstörténetünk nagy épületéhez akarna tehát lenni e munkánk*” – írja a bevezetőben⁶², így magától adódik a téma kidolgozásának vezérszempontja: a nyomdászok a gondolatok terjesztői, vizsgálatának fókuszá-

ban a sajtószabadság és a cenzúra kérdése áll. Jegyzeteket ő sem ad részint terjedelmi okok miatt, részint pedig a sok lábjegyzet „a nyomdászat történelméhez méltó szép kiállítás harmóniáját tarkázta volna egész az ízléstelenségig”⁶³, kutatásai forrásairól így csak sommásan nyilatkozik: „kútfő-tanulmányon alapult jelen értekezésünk feladata: művelődés- és irodalomtörténetünk egyik rég érzett hiányának kipótlása. Ideje, hogy végre megismerjük nyomdászatunk történetét; mert mindaz, ami eddigelé e tárgyban íratott, e műiparunknak vagy csak rövid időszakra menő múltját vette fel, vagy éppen csak egy nyomdát”⁶⁴. Ebből a mondatból nem lehet biztosan megállapítani, hogy Ballagi felhasználta-e Németh János könyvét. Az idézett félmondat inkább arra utal, hogy nem, mindazonáltal nehéz feltételezni, hogy képzett és elismert történész létére és 1878-ig már számos tanulmány szerzőjeként⁶⁵ búvárlatai során ne kutatta volna fel a létező kevés összefoglaló monográfiák között a Memoria typographiarumot.

Aigner Károly budapesti könyvkereskedő 1883-as munkája *A könyvnyomdászat történetének vázlatja*, amely először a Corvinában jelent meg folytatásokban 1882-ben és 1883-ban, majd önálló kiadványként is napvilágot látott. Az első kötete tartalmazza nyomdászat egyetemes és hazai történetét a 18. század végéig⁶⁶. A kötet *Adatok jegyzéke*⁶⁷ című részében tájékozódhat az olvasó a felhasznált kútfőkről: a szerző külön részben veszi lajstromba az összefoglaló műveket, összesen 39-et, illetve az egyes nyomdászokról, nyomdákról szóló 20 közleményt. Az általános nyomdásztörténetek között Németh Jánosnak mindhárom vonatkozó munkája megtalálható, nyomdásztörténeti összefoglalója mellett a Tudományos Gyűjteményben lehozott két tanulmánya is. (Aigner vállalkozása unicus maradt, a Corvina 1889-es évfolyamában a 19. századot is feldolgozta, ez a második rész azonban kötetként nem jelent meg.)

Már a 20. század elején íródott és került 1915-ben az érdeklődők kezébe *Steinhofer Károly* munkája, *A könyv története*, melynek első kötete *A magyar könyvnyomtatás és könyvkereske-*

*delem rövid története a legrégebb időktől napjainkig*⁶⁸ címet kapta. Külön irodalomjegyzéket Steinhofer sem ad, helyenként a szövegben hivatkozik konkrét művekre, de ezek pontos adatai sem szerepelnek minden esetben. Forrásbázisáról csak annyi felvilágosítást nyújt a bevezető végén, hogy saját közel nyolcszázkötetes szakkönyvtára volt kutatási bázisa⁶⁹.

*A könyv sorsa Magyarországon a legrégebbi időktől napjainkig*⁷⁰ címen tette közzé dolgozatát három részben a Magyar Könyvszemle hasábjain 1923–1924-ben Gulyás Pál. Az első rész irodalomjegyzékébe Németh Jánostól a Tudományos Gyűjtemény 1817-es kötetében megjelent már említett, A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatóknak nevei és a helyek, ahol és az idő, ameddig nyomtattak című cikkét vette fel⁷¹, amely tulajdonképpen a latin nyelvű nyomdásztörténete előtanulmányának tekinthető. Az 1961-ben közzétett bővített változat⁷² irodalomjegyzéket nem ad, a szövegben elhelyezett hivatkozások között Németh János Memoria typographorum csak egy helyen⁷³ szerepel, igazából itt sem Gulyás hivatkozik rá, hanem egy általa használt műből idézi Németh véleményét. Szintén Gulyástól származik *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*⁷⁴ című összegzés, ebben sem hivatkozik Németh nyomdásztörténeti könyvére. Ezen tényekből inkább tendenciaszerű viszonyulásra, értékítéletre lehet következtetni. A könyv sorsa Magyarországon keletkezésének idejére Németh János kötete már több mint száz éves volt, ekkorra a hazai nyomdászat történetének különféle részterületeiről számos monográfia látott napvilágot, nem is beszélve a folyóiratokban közölt hatalmas mennyiségű cikkirodalomról, legfőként az 1876 óta megjelenő Magyar Könyvszemlében, illetve a vele nagyjából egykorú történelmi és irodalomtörténeti szakfolyóiratokban. Ez az irodalomtermés – és a Gulyás által felhasznált, hivatkozott külföldi kútfők szorították ki a volt szombathelyi líceum tanárának monográfiáját; nem feltételezhető Gulyás Pálról, hogy ne ismerete volna alaposan Németh János munkásságát. A két világháború közötti következő nyomdát-

szattörténetünket, helyesebben a nyomdatechnika fejlődéstörténetét *Novák László* írta és jelentette meg 1927 és 1929 között⁷⁵. *A nyomdászat története* első kötetében, ahol a munkája során felhasznált szakirodalmat, valamint az elődök munkáit lajstromba veszi, „a tulajdonképpeni magyar nyomdásztörténet első jelentékenyebb munkása”-ként⁷⁶ aposztrofálja Németh Jánost. 1941-ben került az olvasók kezébe *Kertész Árpád* nyomdásztörténete, *A nyomtatott betű története és útja Magyarországon*⁷⁷. A Magyar Nyomdászok Társasága által közzétett kötet öt-ötvi az írástörténeti áttekintést, a nyomdászat történetét, illetve a nyomtatás eszközeinek, technikáinak ismertetését, a nyomdaipari eljárások leírásával. A munka csupán egy nagyon rövidke – mindösszesen 12 nem igazán akkurátusan elkészített könyvészeti leírást tartalmazó – irodalomjegyzéket közöl, ebben Németh János összeállítása nem szerepel.

A második világháború utáni időszak összefoglaló monográfiái között sokáig klasszikusnak számított a *Tevan Andor* tollából származó *A könyv évezredes útja*⁷⁸, mivel azonban a munka a könyvkultúra egyetemes történetét dolgozza fel, nem is várható el tőle, hogy a magyar vonatkozásokat igazán mélyen, esetleg tudománytörténetileg is értékelje. Az 1950-es évek másik jelentős kézikönyve, *Fitz József* már hivatkozott monumentális, de sajnálatosan torzónak maradt munkája⁷⁹, *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedeleme története*. Németh János-ról alkotott véleményét szintén már korábban idéztem. Mindazonáltal *Fitz József* felhasználta a *Memoria typographiarum*ot és Németh János egyik tanulmányát is⁸⁰.

A legfrissebb, a nyomdásztörténeti kutatások mai állását, eredményeit összegző, rendszerező magyar nyelvű összefoglaló a *V. Ecsedy Judit* és *Pavercsik Ilona* társszerzőségében íródott *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában. 1473–1800* címen⁸¹. Természetes, hogy a sok részlettanulmány, monográfia és a nemzeti kiadványtermést regisztráló új bibliográfia, az *RMNY* időszakában Németh János és nyomdásztörténete már nem tekinthető igazán helytálló forrásnak.

A *Memoria typographiarum* keletkezéstörténetével, valamint későbbi nyomdásztörténeti szakirodalom Némethhez való viszonyulásának bemutatásából jól nyomon követhető, hogy a vonatkozó kutatások fejlődésével, a források feldolgozásával, a kérdéskör önálló diszciplinává alakulásával, valamint a publikációs lehetőségek bővülésével a *Memoria typographiarum* fokozatosan veszítette el aktuális szakirodalom jellegét, kopott ki a köztudatból és vált a tudománytörténet szunnyadó alanyává. Mindazonáltal Németh János a rendszeres hazai nyomdásztörténetírás egyik első jelentős személyisége, munkássága mindenképpen tiszteletet érdemel úgy a ma már jóval nagyobb hagyományokra visszatekintő könyves kutatástól, mind a könyvkultúra és története iránt érdeklődő, ismereteit jóval több forrásra és feldolgozásra alapozó könyves szakmától. A *Memoria typographiarum* a nyomdásztörténetírás tudománytörténetének megkerülhetetlen és méltó állomása, a vonatkozó kutatásoknak pedig örök feladata az adott szakterület korábbi művelői munkásságának, hatásuknak, recepciójuknak feltérképezése, méltó emlék állítása a tudományos téglarakás folyamatában sokáig alapot képező korai/korábbi publikációknak.

Jegyzetek

1. Hasonmás kiadásban: Budapest : A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2002.; szövegközlését ld. még: PÁPAI PÁRIZ Ferenc : Életnek könyve... In: Erdélyi Féniks : Misztófalusi Kis Miklós öröksége / bev. tanulmánnyal és magyarító jegyzetekkel ell. Jakó Zsigmond. Bukarest : Kriterion, 1974. p. 409–416.
2. Részletesebben vö. SZELESTEI N. László: A magyarországi nyomdásztörténetírás kezdetei. = Magyar Könyvszemle, 1982. p. 19–39.
3. Vö. HAIMAN György: Németh János nyomdásztörténete (1818). = Magyar Könyvszemle, 1977. p. 250.
4. Tudományos Gyűjtemény, 1817. 1. p. 71–77.
5. Tudományos Gyűjtemény, 1817. 6. p. 67–83.
6. Tudományos Gyűjtemény, 1817. 12. p. 78–86.

7. Tudományos Gyűjtemény, 1817. 8. p. 53–73.
8. Tudományos Gyűjtemény, 1817. 11. p. 76–85.
9. Pest : Trattner, 1818. Németh János nyomdászattörténeti műve 1977-ben megjelent magyar fordításban minikönyvként is: Németh János: Magyarország nyomdáinak emlékezete. 1–2. köt. Bp. : Zrínyi Nyomda, 1977. A munka magyar fordítása mellett a kötetben Haiman György bevezető tanulmánya olvasható, amely nagyrészt megegyezik a Magyar Könyvszemlében közölt dolgozattal. (Jelen közlemény elkészítéséhez mindkét változatot felhasználtam. PRG)
10. SZÁNTÓ Konrád: A Katolikus Egyház története. 2. kötet. Budapest : Ecclesia, 1985. p. 297–298.
11. BODA János: A római katolikus iskolaügy fejlődése 1777 óta. In: A Szombathelyi Egyházmegye története. 2. kötet / szerk. Géfin Gyula. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. p. 476–477.
12. Vö. RÉTFALVI Gábor: Az Egyházmegyei Könyvtár létrejöttének hatása Szombathely művelődési viszonyaira 1791–1799. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2003, 8. sz. p. 43–48., illetve SILL Ferenc: Szily János Püspök könyvtáralapítása. = Vasi Szemle, 1993. p. 91–101.
13. SZÉKELY László: A szombathelyi szeminárium története. = A Szombathelyi Egyházmegye története. 2. kötet / szerk. Géfin Gyula. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. p. 189.
14. Vö. BODA János: A római katolikus iskolaügy fejlődése 1777 óta. In: A Szombathelyi Egyházmegye története. 2. kötet / szerk. Géfin Gyula. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. p. 475.
15. Vö. SZÁNTÓ Konrád: A Katolikus Egyház története. 2. kötet. Budapest : Ecclesia, 1985. p. 298–300.
16. Vö. részletesebben: GÉFIN Gyula: Felsőszopori Szily János (1777-1799). – In: A Szombathelyi Egyházmegye története. 1. kötet / Géfin Gyula. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. p. 35-43.
17. Vö. ECSEDY Judit, V.: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában : 1473–1800. Budapest : Balassi, cop. 1999. p. 209–210.
18. Vö. Magyar könyvészet [CD-ROM] : 1712-1920. Budapest : OSZK : Arcanum, [2001].
19. MIKES Kelemen. Török országi levelek, melyekben a II-dik Rákóczi Ferentz fejedelemmel bújdosó magyarok történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan eléadatok. Most pedig az eredetképpen való magyar kézírásokból kiadta Kultsár István. Szombathelyen : Ny. Siess Antal József, 1794. A kiadvánnyal kapcsolatban vö.: Kuntár Lajos: Szombathely leghíresebb könyve : Mikes Kelemen: Törökországi levelek. = Magyar Könyvszemle, 1995. p. 190–195.
20. RÉTFALVI Gábor: Az Egyházmegyei Könyvtár létrejöttének hatása Szombathely művelődési viszonyaira 1791–1799. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2003, 8. sz. p. 43.
21. PATAKI László: A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története. In: A 200 éves Szombathelyi Egyházmegye emlékkönyve. Szombathely : Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1977. p. 435.
22. PATAKI László: A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története. In: A 200 éves Szombathelyi Egyházmegye emlékkönyve. Szombathely : Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1977. p. 435.
23. Pest : Trattner, 1791.
24. Idézi: SILL Ferenc: Szily János Püspök könyvtáralapítása. = Vasi Szemle, 1993. p. 98–99.
25. GÉFIN Gyula a líceum alapításáról írva Ruttner Mariánként szerepelteti az akkori apátot [vö. Géfin Gyula: Felsőszopori Szily János (1777-1799). – In: A Szombathelyi Egyházmegye története. 1. kötet / Géfin Gyula. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. p. 95-96.], akinek neve helyesen Marian Reutter és 1805-ig volt heiligenkreuzi apát. Vö. Biographia Cisterciensis. Version 21. 03. 2010. http://www.zisterzienserlexikon.de/wiki/Reutter,_Marian. [letöltve: 2010. június 22.]
26. Kasche Reutter halála után, 1805-ben lett az 59. heiligenkreuzi, illetve a 4. szentgotthárdi apát. Vö. Biographia Cisterciensis. Version 21. 03. 2010. http://www.zisterzienserlexikon.de/wiki/Kasche,_Nikolaus. [letöltve: 2010. június 22.]
27. B. S. P.: A Szombathelyi Királyi Lyceum esmértetése. In: Tudományos Gyűjtemény, 1819. 12. sz. p. 19.
28. Géfin Gyula: Felsőszopori Szily János (1777-1799). – In: A Szombathelyi Egyházmegye története. 1. kötet / Géfin Gyula. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. p. 143.
29. A könyvtár történetével kapcsolatban vö. TOKAJI NAGY Erzsébet: A szombathelyi Herzan-könyvtár. = Vasi Szemle, 1987. p. 239–248., illetve KOLTAI Jenő: A Herzan-könyvtár. = Vasi Szemle, 1993. p. 110–113., valamint nemrégiben jelent meg az immáron látogatható és kutatható gyűjtemény rövid ismertője: HORVÁTHNÉ SIMON Katalin: A Herzan-könyvtár. Szombathely : Martinus, 2009.
30. GÉFIN Gyula: Perlaki Somogy Lipót Márton. In: A Szombathelyi Egyházmegye története. 1. kötet / Géfin Gyula. Szombathely : Géfin Gyula, 1929. p. 252.
31. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 9. kötet. Budapest : Hornyánszky, 1903. col. 920–921.

32. HAIMAN György: Németh János nyomdászattörténete (1818). = Magyar Könyvszemle, 1977. p. 243.
33. GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. 19. kötet. Budapest : Argumentum, 2002. col. 439–440.
34. Bővített és átdolgozott kiadásban: Körmend : Gyürki László, 2002. oldalszámozás nélkül, április 12-e, halálának napja alatt. [a mű első kiadása 1968-ban jelent meg. PRG]
35. <http://regi.pim.hu/Online/adattar/mei.php>
36. B. S. P.: A Szombathelyi Királyi Lyceum esmértetése. = Tudományos Gyűjtemény, 1819. 12. sz. p. 16–17.
37. NÉMETH János: Magyarország nyomdáiának emlékezete. 1. kötet. Bp. : Zrínyi Nyomda, 1977. p. 151.
38. HOLL Béla: A Historia Litteraria magyarországi története. In: Holl Béla: Laus librorum : válogatott tanulmányok. Budapest : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000. p. 113.
39. NÉMETH János: Magyarország nyomdáiának emlékezete. 1. kötet. Budapest : Zrínyi Nyomda, 1977. p. 155.
40. Pest : Trattner, 1814.
41. KOVACHICH Márton György – KOVACHICH József Miklós: Planum egy tökéletes magyar bibliografia és szókönyv iránt. In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Szerk. Kovács Máté, 1. kötet. Budapest : Gondolat, 1963. p. 497.
42. KOVACHICH Márton György – KOVACHICH József Miklós: Planum egy tökéletes magyar bibliografia és szókönyv iránt. In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Szerk. Kovács Máté 1. kötet. Budapest : Gondolat, 1963. p. 497.
43. NÉMETH János: Magyarország nyomdáiának emlékezete. 1. kötet. Budapest : Zrínyi Nyomda, 1977. p. 156.
44. Vö. HAIMAN György: Németh János nyomdászattörténete (1818). In: Magyar Könyvszemle, 1977. p. 252.
45. A források azonosításához a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár korabeli állományjegyzékeit, az OSZK katalógusait, Szinnyei Józseftől a Magyar írók élete és munkáit, a Petrik CD-t, illetve számos hazai és külföldi nagykönyvtár katalógusait, bibliográfiai adatbázisait használtam fel.
46. Vö. PATAKI László: A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története. In: A 200 éves Szombathelyi Egyházmegye emlékkönyve : 1777 – 1977. Szombathely : Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1977. p. 441.
47. Kézirat. Szombathely, 1822. június 19.
48. Új magyar életrajzi lexikon. 3. kötet. Budapest : Magyar Könyvklub, 2002. p. 1217-1218. SZINNYEI József Magyar írók élete és munkái 7. kötetében (Budapest : Hornyánszky, 1900. col. 276-277.) az akadémiai tagság éve sajtóhibával szerepel 1913-ként, hiszen a Tudós Társaság akkor még nem is létezett.
49. CSAPODI Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1967. p. 5.; CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: Magyar könyvtártörténet. Budapest : Gondolat, 1987. p. 183.
50. Vö. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 7. kötet. Budapest : Hornyánszky, 1900. col. 425–434.
51. CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: Magyar könyvtártörténet. Budapest : Gondolat, 1987. p. 195.
52. Debreceni Ember Pál (1667-1710) református lelkész magyar egyháztörténeti művének kéziratát tulajdonképpen már 1708-ban nyomtatásra készen állt, de a manuscriptum csak jóval később jutott el az utrechti professzorhoz, aki végül az anyagot sajtó alá rendezte és sajtó neve alatt jelentette meg – az előszóban megemlékezett az igazi szerzőről, de azt is kifejtette, hogy maga milyen változtatásokat hajtott végre a szerkesztés-rendezés során. Részletesen vö: RITOÓK Zsigmondné: Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratái. 1-2. rész. = Magyar Könyvszemle, 1973. p. 175–185.; 364–376.
53. HAIMAN György: Németh János nyomdászattörténete (1818). = Magyar Könyvszemle, 1977. p. 43.
54. FITZ József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedeleme története. 1. kötet. Budapest : Akadémiai K., 1959. p. 37.
55. SZELESTEI N. László: A magyarországi nyomdászat-történetírás kezdetei. = Magyar Könyvszemle, 1982. p. 20.
56. HAIMAN György: Németh János nyomdászattörténete (1818). = Magyar Könyvszemle, 1977. p. 243–255.
57. NÉMETH János: Magyarország nyomdáiának emlékezete. 1–2. kötet. Budapest : Zrínyi Nyomda, 1977.
58. ECSÉDY Judit, V.: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában : 1473–1800. Budapest : Balassi, cop. 1999.
59. EMICH Gusztáv, ifj. – SZABÓ József: A könyvnyomdászat története Magyarországon. Pest : Emich, 1860.
60. FITZ József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedeleme története. 1. kötet. Budapest : Akadémiai K., 1959. p. 37.
61. Budapest : Franklin-Társulat, 1878.

62. BALLAGI Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése : 1472–1877. Budapest : Franklin, 1878. p. 6.
63. BALLAGI Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése : 1472–1877. Budapest : Franklin, 1878. p. 8.
64. BALLAGI Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése : 1472–1877. Budapest : Franklin, 1878. p. 7.
65. Vö. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 1. kötet. Budapest : Hornyánszky, 1891. col. 431–423.
66. AIGNER Károly: A könyvnyomdászat történetének vázlata. 1. rész, Adatok jegyzéke ; A nyomdászat általános és magyar nyomdászat története a 18. század végéig. Budapest : Wilckens és Waidl könyvnyomdája, 1883.
67. AIGNER Károly: A könyvnyomdászat történetének vázlata. 1. rész, Adatok jegyzéke ; A nyomdászat általános és magyar nyomdászat története a 18. század végéig. Budapest : Wilckens és Waidl könyvnyomdája, 1883. p. V–X.
68. STEINHOFER Károly: A könyv története. 1. rész, A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid története a legrégebb időktől napjainkig. Budapest : Lampel, 1915. A mű második része 1916-ban jelent meg, ennek címe: A könyv történeti fejlődése
69. STEINHOFER Károly: A könyv története. 1. rész, A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid története a legrégebb időktől napjainkig. Budapest : Lampel, 1915. p. 4.
70. GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig. 1–3. közlemény. In: Magyar Könyvszemle, 1923. p. 25–94.; 176–199.; 1924. p. 13–71.
71. GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig. 1. közlemény. In: Magyar Könyvszemle, 1923. p. 93.
72. GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon. 1–3. rész. Budapest : OSZK KMK, 1961.
73. GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon. 2. rész. Budapest : OSZK KMK, 1961. p. 228.
74. GULYÁS Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. 1-2. kötet. Budapest : OSZK, 1931.
75. NOVÁK László: A nyomdászat története. 1-7. kötet. Budapest : Világosság, 1927-1929.
76. NOVÁK László: Kútfőink. In: A nyomdászat története / Novák László. 1. kötet. Budapest : Világosság Ny., 1927. p. 128.
77. Budapest : Magyar Nyomdászok Társasága, 1941.
78. Budapest : Művelt Nép, 1956., későbbi kiadásai szintén Budapesten 1973-ban és 1984-ben készültek
79. FITZ József: Magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. A mohácsi vész előtt. 2. A reformáció korában. Budapest : Akadémiai K., 1959–1967.
80. Vö. A magyar nyomdászat történet irodalma. In: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története / Fitz József. 1. kötet. Budapest : Akadémiai K., 1959. p. 37–52.
81. Budapest : Balassi, 1999.

Kitüntetések

2011. március 15-e alkalmából Magyarország köztársági elnöke a miniszterelnök előterjesztésére Széchenyi-díjat adományozott *dr. Monok Istvánnak*, az OSZK korábbi főigazgatójának, az Eszterházy Károly Főiskola egyetemi docensének a 15–17. századi könyv-és olvasmánytörténet, a 16–17. századi magyar művelődéstörténet és a régi magyar irodalom történetének kutatásában elért eredményeiért, továbbá oktatói, szerkesztői és szakmai közéleti tevékenységéért.

Dr. Rozsondai Marianne kandidátusnak, az MTA Kézirattár Régi Könyvek Gyűjteménye ny. osztályvezetőjének, a könyvkötés-történet és könyvkötésművészet szakértőjének a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét adományozta.

A magas kitüntetésekhez szívből gratulálunk.